8 КЛАС

Реєстрове козацтво. Козацькі повстання кінця XVI ст.

Захарчук Валентина · 19.10.2026

Вступ

У другій половині XVI ст. українське козацтво перетворювалося на важливу військову та суспільно-політичну силу. Польська влада прагнула контролювати козаків, залучаючи їх до військової служби та захисту південних кордонів Речі Посполитої.

Для цього було створено **реєстрове козацтво** — частину козаків, офіційно прийнятих на державну службу. Вони отримували платню, певні права та привілеї. Однак більшість козаків залишалася поза реєстром, що спричиняло невдоволення й конфлікти з владою.

Наприкінці XVI ст. козацькі виступи набули масштабного характеру. Повстання під проводом Криштофа Косинського та Северина Наливайка стали важливими етапами боротьби козацтва за свої права, свободу та самоврядування.

Хронологія подій

Дата	Подія

Матеріал для особистого використання. Поширення без посилання на джерело заборонено.
history-teacher.com/?p=2088

1572 р.	Створення першого козацького реєстру за наказом короля Сигізмунда II Августа
1578 р.	Реформа реєстрового козацтва за короля Стефана Баторія
1591–1593 рр.	Повстання Криштофа Косинського
1594–1596 рр.	Повстання Северина Наливайка
1596 р.	Поразка повстанців під Солоницею
1597 р.	Страта Северина Наливайка у Варшаві

Основні поняття

Реєстрове козацтво — частина українського козацтва, внесена до офіційного списку та прийнята на військову службу польською владою.

Козацький реєстр — офіційний список козаків, які перебували на державній військовій службі.

Реєстровий козак — козак, зарахований до військового реєстру, який отримував платню та користувався певними привілеями.

Нереєстрові козаки — козаки, які не були включені до офіційного реєстру та не мали передбачених для реєстровців прав.

Повстання — організований збройний виступ проти влади або встановленого суспільного порядку.

Козацька старшина — керівники козацького війська, які обіймали військові та адміністративні посади.

1. Створення реєстрового козацтва

Польська влада прагнула використати військовий досвід козаків для захисту південних кордонів держави. Козаки добре знали степ, володіли зброєю, швидко пересувалися та могли ефективно боротися проти татарських нападників.

У **1572 р.** король Сигізмунд II Август наказав сформувати перший офіційний список козаків, які перебували на державній службі. До нього було включено близько 300 козаків. Вони отримували платню та підпорядковувалися державній владі.

У **1578 р.** король Стефан Баторій здійснив реформу козацького війська. Кількість реєстровців було збільшено, а їхню військову службу офіційно організовано. Козаки залучалися до військових походів, охорони кордонів і виконання державних завдань.

Реєстрові козаки отримували:

- грошову платню;
- право на військову службу;
- певні привілеї;
- звільнення від деяких повинностей;

history-teacher.com

Матеріал для особистого використання. Поширення без посилання на джерело заборонено.
history-teacher.com/?p=2088

- можливість користуватися окремими правами, пов’язаними з козацьким статусом.

Проте реєстр був обмеженим. До нього потрапляли лише ті козаки, яких визнавала польська влада. Більшість козаків залишалася поза офіційною службою. Влада намагалася обмежувати їхню чисельність, забороняла самостійні походи та прагнула підпорядкувати козацьке військо.

Значення створення реєстру

Створення реєстрового козацтва:

- сприяло формуванню організованого козацького війська;
- посилювало військову силу Речі Посполитої;
- сприяло оформленню козацтва як окремої суспільної групи;
- поглиблювало суперечності між реєстровими та нереєстровими козаками;
- посилювало конфлікти між козаками та польською адміністрацією.

2. Причини козацьких повстань кінця XVI ст.

Наприкінці XVI ст. становище українського населення погіршувалося. Польська шляхта розширювала свої земельні володіння, посилювала залежність селян і прагнула обмежити козацькі права.

Основними причинами козацьких повстань були:

Причина	Суть
Соціальна	Посилення кріпацтва, панщини та залежності селян
Економічна	Захоплення земель шляхтою, обмеження господарської діяльності козаків
Політична	Намагання польської влади контролювати козацтво
Військова	Обмеження кількості козаків, які могли офіційно перебувати на службі
Релігійна	Посилення католицького впливу та загострення релігійних суперечностей
Особиста	Конфлікти козаків із представниками шляхти та місцевої адміністрації

Нереєстрові козаки прагнули зберегти свободу, право на військову діяльність, землю та самоврядування. До козацьких виступів приєднувалися селяни та міщани, які також були незадоволені соціальним і політичним становищем.

3. Повстання Криштофа Косинського (1591–1593 рр.)

Причини повстання

Повстання розпочалося у **1591 р.** під керівництвом Криштофа Косинського — козацького ватажка.

Приводом до виступу став конфлікт Косинського з князем Янушем Острозьким та

history-teacher.com

Матеріал для особистого використання. Поширення без посилання на джерело заборонено.
history-teacher.com/?p=2088

іншими представниками шляхти через земельні володіння. Однак повстання мало ширші причини: соціальне невдоволення, обмеження козацьких прав і прагнення козаків захистити власні інтереси.

До повстанців приєднувалися козаки, селяни та міщани.

Перебіг повстання

У 1591 р. козаки захопили Білу Церкву, а згодом поширили виступ на Київщину та Волинь.

Повстанці нападали на шляхетські маєтки, захоплювали замки та виступали проти представників польської адміністрації. Повстання поступово набувало характеру широкого соціального руху.

У 1592 р. повстанці продовжували боротьбу, а їхні сили поширювалися на значну територію українських земель.

У **1593 р.** польські війська та шляхетські загони завдали повстанцям поразки біля П’ятки на Волині.

Косинський був змушений укласти угоду, за якою козаки мали припинити виступ, повернути захоплені маєтки та визнати владу польської адміністрації.

Однак конфлікт не завершився остаточно. Криштоф Косинський продовжив боротьбу, а згодом загинув.

Наслідки повстання

- Повстання було придушене.
- Польська влада посилила контроль над козаками.
- Соціальне невдоволення населення не зникло.
- Козацтво продемонструвало здатність організовувати масштабні збройні виступи.
- Повстання стало передумовою подальшої боротьби українського козацтва.

4. Повстання Северина Наливайка (1594–1596 рр.)

Причини повстання

Новий масштабний козацький виступ розпочався у **1594 р.** Його очолив Северин Наливайко — козацький ватажок, який мав військовий досвід і користувався авторитетом серед козаків.

Основними причинами повстання були:

- посилення соціального гноблення селян;
- обмеження козацьких прав;
- невдоволення польською адміністрацією;

history-teacher.com

Матеріал для особистого використання. Поширення без посилання на джерело заборонено.
history-teacher.com/?p=2088

- захоплення земель шляхтою;
- прагнення козаків до свободи та самоврядування.

Северин Наливайко спочатку брав участь у військових походах проти татар і турків. Після повернення на українські землі він очолив козацький рух, який переріс у масштабне повстання.

Перебіг повстання

У **1594 р.** повстанці діяли на українських землях, нападали на шляхетські маєтки та виступали проти польської влади.

До повстання приєднувалися козаки, селяни, міщани та інші невдоволені верстви населення.

У **1595 р.** повстанський рух поширився на Волинь, Поділля, Київщину та інші території. Повстанці здійснювали походи, захоплювали міста та боролися з польськими військами.

Частина повстанців діяла на території Білорусі. Вони захопили низку міст, зокрема Могильов.

Польська влада направила проти повстанців значні військові сили. Козаки змушені були відступати, однак продовжували боротьбу.

Битва під Солоницею

У **1596 р.** польські війська під командуванням коронного гетьмана Станіслава Жолкевського оточили повстанців біля урочища Солониця поблизу Лубен.

Козаки створили укріплений табір, намагаючись оборонитися від польського війська. Протягом тривалого часу вони чинили опір.

Однак через нестачу продовольства, внутрішні суперечності та значну перевагу польських сил повстанці зазнали поразки.

Северин Наливайко був схоплений і згодом страчений у Варшаві в **1597 р.**

Наслідки повстання

- Повстання було жорстоко придушене.
- Значна кількість козаків загинула.
- Польська влада посилила контроль над козацтвом.
- Козацькі права були обмежені.
- Повстання показало масштаб соціального та політичного невдоволення українського населення.
- Козацтво стало важливим чинником політичного життя українських земель.

history-teacher.com

Матеріал для особистого використання. Поширення без посилання на джерело заборонено.
history-teacher.com/?p=2088

5. Порівняння козацьких повстань

Ознака	Повстання Криштофа Косинського	Повстання Северина Наливайка
Роки	1591–1593	1594–1596
Керівник	Криштоф Косинський	Северин Наливайко
Основні території	Київщина, Волинь	Київщина, Волинь, Поділля, Білорусь
Учасники	Козаки, селяни, міщани	Козаки, селяни, міщани
Основні причини	Соціальні конфлікти, обмеження козацьких прав, земельні суперечки	Соціальне гноблення, обмеження козацьких прав, посилення польської влади
Основні події	Захоплення Білої Церкви, битва під П’яткою	Походи повстанців, захоплення міст, оборона під Солоницею
Результат	Поразка повстанців	Поразка повстанців
Значення	Початок масштабних козацьких повстань кінця XVI ст.	Подальше посилення козацького руху та боротьби проти польської влади

6. Історичне значення козацьких повстань

Козацькі повстання кінця XVI ст. не досягли своїх безпосередніх цілей. Польська влада зберегла контроль над українськими землями, а виступи Косинського та Наливайка були придушені.

Проте ці події мали важливе історичне значення. Вони:

- продемонстрували зростання чисельності та військової сили козацтва;
- об’єднали різні верстви населення в боротьбі проти соціального та політичного гноблення;
- сприяли формуванню козацької свідомості;
- показали, що козацтво здатне організовувати масштабні військові виступи;
- стали передумовою нових козацьких повстань у XVII ст.;
- заклали основу подальшої боротьби за козацькі права та автономію.

Козацтво поступово перетворювалося з військової спільноти прикордоння на силу, яка прагнула впливати на політичне життя українських земель.

Основне, що потрібно запам’ятати

- **1572 р.** — створення першого офіційного козацького реєстру.
- **1578 р.** — реформа реєстрового козацтва за короля Стефана Баторія.
- Реєстрові козаки перебували на державній службі, отримували платню та користувалися певними привілеями.
- Більшість козаків залишалася поза реєстром, що спричиняло невдоволення.

history-teacher.com

Матеріал для особистого використання. Поширення без посилання на джерело заборонено.
history-teacher.com/?p=2088

- **1591–1593 рр.** — повстання Криштофа Косинського.
- **1594–1596 рр.** — повстання Северина Наливайка.
- Обидва повстання були придушені польською владою.
- Козацькі виступи кінця XVI ст. стали важливим етапом формування козацтва як політичної та військової сили.

Перевірте свої знання

1. Що таке реєстрове козацтво?
2. Коли було створено перший козацький реєстр?
3. Які права та привілеї отримували реєстрові козаки?
4. Чому польська влада прагнула контролювати козацтво?
5. Чим відрізнялися реєстрові та нереєстрові козаки?
6. Назвіть основні причини козацьких повстань кінця XVI ст.
7. Хто очолив повстання 1591–1593 рр.?
8. Які події стали приводом до повстання Криштофа Косинського?
9. Де відбулася битва, у якій повстанці Косинського зазнали поразки?
10. Хто очолив повстання 1594–1596 рр.?
11. Які території охопило повстання Северина Наливайка?
12. Що відбулося під Солоницею у 1596 р.?
13. Чому козацькі повстання кінця XVI ст. зазнали поразки?
14. Яке історичне значення мали ці повстання?

Використані джерела

1. Власов В. С., Данилевська О. М., Ващук Д. П. **Історія України. 8 клас. Повторне видання.** 2025.
Електронна версія підручника

2. Історичні матеріали та енциклопедичні відомості з історії українського козацтва XVI ст.

history-teacher.com